

A HAZAI GÖRÖG KELETI ROMÁN METROPOLIA TÖRTÉNETE. *)

Huszonötödik évfordulója volt 1895-ben, hogy a hazai görög keleti román egyház autonómiája az 1868-iki IX. törvényczikk s az úgynevezett »szervezeti szabályzat« alapján a maga egész teljességében életbe lépett. *Babesiu Vinze* consistoriumi ülnök az érseki consistorium ugyanez évben tartott egyik ülésén azt indítványozta, hogy az elmúlt huszonötéves időszak e fordulójának emlékezetére egy emlékirat alakjában adassa ki az érseki consistorium a metropolia ez időszakának történetét, kapcsolatban azon okiratok tárával, melyek a metropolia felállítására vonatkoznak. A consistorium ez indítványt ugyanez évi május 21-én az egyházmegyei congressus elé terjesztette, a mely elfogadta, megbízván az indítványozót, továbbá *Simonescu Leontin* érseki titkárt és *Puscariu Ilarion* archimandritát az egyházmegye történetének megírásával. Később a mű megírása egészen *Puscariu Ilarion* vállaira nehezedett. A bizottság másik két tagja azonban nemcsak a tervezet kidolgozásában vett részt, hanem adatokkal és útbaigazításokkal is támogatta a szerzőt munkálkodása egész folyamán.

E félhivatalos jelleggel készült mű két részből áll. Az első rész (1—178. ll.) az érseki egyházmegye történetét adja elő. A második rész pedig (1—426. ll.) magában foglalja mindazon hivatalos és félhivatalos jellegű okiratokat és leveleket, a melyek 1783-tól kezdve napjainkig valamely tekintetben az érseki egyházmegye történetére vonatkoznak.

Puscariu, művét a címlapon a metropolia *visszaállításáról* szóló történeti tanulmánynak nevezi. Ez a *visszaállítás* szó egymagában is elégséges arra, hogy a román nemzetiségi aspirációk ismerője azonnal tisztában legyen azzal az egyáltalán

*) Metropolia românilor ortodoxi din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric despre reînființarea metropoliei, dimpreună cu o colecțiune de acte de dr. *Ilarion Puscariu*. Sibiu, 1900.

nem történelmi célzattal és felfogással, mely Puscariut a magyarországi románság régi egyházi történetének előadásában vezette.

E könyv első fejezete (1—41. ll.) rövid összefoglalása, és pedig *Puscariu János* lovag kéziratot művének alapján, a magyarországi gör. keleti román egyház történetének kezdettől egészen a vallásos unióig. (1701.)

De lássuk, hogy Puscariu szerint mikor és hogyan kezdődik hazánkban a gör. keleti román egyház története?

»A román egyház — kezdi Puscariu előadását — egyszerre kezdődik Dáciaiban a román nép megtelepedésével. Létezése folytonosságának szembeötlő jeleivel találkozunk a magyarországi részekben is. A magyar nép, megtelepedése után a keresztény vallást először a görög keleti hitű román néptől ismerte meg. Az idősebb Gyula erdélyi vezér 948-ban Konstantinápolyba ment, a hol Theophylaktos patriarcha megkeresztelte. Mikor visszatért, magával hozta Hierotheus hieromonachost, mint Erdély püspökét. Ebből világosan látható, hogy családja, leányával Saroltával, Szent István anyjával egyetemben épen úgy, mint országának népe is a gör. keleti valláshoz tartozott.« Mintha csak Petru Maior beszélne. Sőt még tovább megy, mikor a következő lapon azt mondja, hogy I. Géza, mikor erdélyi vezér volt, *Dukas Mihály görög császártól Erdély görög keleti királyának koronáját kapta.*

Hogy történetírással foglalkozó román honfitársaink mennyire nem vesznek tudomást a tudomány haladásáról, semmi sem igazolhatná jobban, mint e minden ízében tarthatatlan Petru Maior-féle legenda változatlan és makacs fentartása, melyet Kedrenos görög írónak egy valóban megtörtént esemény kritikátlan előadását tartalmazó feljegyzésén kívül semmi sem támogat. Nem vetjük szemére Puscariunak, hogy nem ismeri, a mit e kérdéstről Karácsonyi írt a *Katholikus Szemle* 1900-iki évfolyamában, de az mégis hiba, hogy semmi tudomása sincs arról, hogy Thallóczy a *Századok* 1896 évi folyamának 201-ik lapján egy másik régi görög forrásnak a XIV. századból származó szláv fordítása alapján minő világosságot vetett e kérdésre. Ez a forrás is elbeszéli azt, a mit Kedrenos, de hozzáteszi, hogy »mielőtt a görög püspökök jóformán országukba (Magyarországba) mehettek volna és őket az Irás szavaival megoktathatták volna, legott egyike a két vezérnek, az István nevű, az igaz keresztény hittel eltelve, meghala . . . . . Csakhamar keletről, északról, délről sok nép tört a görögökre . . . s ezek . . . hamarjában nem tudták megerősíteni a hitben.«

Két vezér volt Konstantinápolyban: Bolosudes és Gyula.

Az előbbin nem fogott a keresztvíz. A ki megkeresztelkedett, az Gyula volt, a Thallóczytól közölt görög-szláv forrás Istvánja, ki hazatérte után csakhamar meghalt. A mi pedig Theophylaktos patriarchaságát és Hierotheus püspökségét illeti, biztosan tudjuk, hogy 948-ban, a két erdélyi vezér Konstantinápolyban való tartózkodásakor ezekről még nem lehet szó, mert hiszen Theophylaktost Romanos császár 959—963 között tette patriarchává s így ő 948-ban Hierotheust nem szentelhette püspökké.¹⁾ A mi pedig Gyula vezér leányának, Saroltának kereszténységét illeti, tudnunk kell, hogy Géza vezérnek neje, ki még 996-ban is élt s a kiről Querfurti Bruno írja: »qua duce christianitas coepta«, nem Sarolta, hanem Atleyd vagy Adelhaid, Mesko lengyel herczeg testvére volt.²⁾

Puscariu szerint Erdélyben a gör. keleti román egyház alapítója Hierotheus volt. Csupán források hiánya miatt nem lehet utódainak szakadatlan sorrendjét kimutatni, de bizonyos adatokból és tényekből biztosan lehet következtetni, hogy ez egyháznak meg volt ez időben is a maga szervezett hierarchiája.

Puscariu ezek előrebocsátása után a román metropolitáknak sorrendjét 1348-tól kezdődően *Cipariu* nyomán össze is állítja, sőt ugyanezen tekintélyt követve, a suffraganeus püspökségeket is felsorolja. Hogy ezek között olyanok is vannak, mint a *marosi* vagy *csanádi*, a melyet azon a czímen függesztenek ide, hogy ott Szent István idejében egy görög monostor volt s hogy az Gellért püspök joghatósága alatt állott, az Puscariut ép úgy nem zavarja, mint nem zavarta elődeit. Ha Ulfilas a román egyháztörténetírók szerint lehetett annak idején gyulafehérvári gör. keleti román metropolita, miért ne lehetett volna Szent Gellért is csanádi román püspök?!

Mikor a román történetírók s köztük Puscariu is ily hézag nélkül s ilyen meglepően biztos tudással összeállítják az erdélyi román hierarchia történetét, nem az igazságot kutatják, hanem tendenciát akarnak vele igazolni. El akarják hitetni, hogy egész a reformáció idejéig Erdélyben egy tekintélyes és ősidőktől fogva nagy egyházi vagyonnal bíró gör. keleti román klérus volt, körülbelül olyanforma, mint a magyar római kath. klérus. Mindettől csak a kálvinista vallást erősz-

¹⁾ A t. értekező e pontban nem vette észre Karácsonyi tévedését, a mire egyik munkatársunk (P. Gy.) mindjárt akkor rámutatott. *Olv. Századok*, 1900. 363. l. Szerk.

²⁾ Ez a kérdés eddigelé még legalább is vitás; de figyelmébe ajánljuk az olvasónak, a mit Géza feleségéről Pauler Gyula mond: *A m. nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt*. 2-ik kiad. I. 381—382. ll. *A m. nemzet tört. Szent Istvánig*, 187. l. Szerk.

kosan terjesztő erdélyi fejedelmek fosztották meg. Nincs ugyan erre semmi positiv bizonyíték, de »ha az erdélyi katolikuskokat, — mondja Puscariu (9. l.) — a kiknek hatalmas arisztokráciájuk és polgárságuk volt, így letipcrhatta a reformáció sovínismusa, mit mondjunk mi románok, a kiket a három törvényes nemzet szövetsége usque ad beneplacitum regnicolarum túrt csupán.«

Hogy a románság nagyobb mértékű elszaporodásának következtében miként rakódik le nálunk a gör. keleti hierarchia szervezetének alapja és miként veszi kezdetét a románság szervezett egyházi élete, azt Antonius konstantinápolyi patriarchának azon kiváltságleveléből ismerhetjük meg, a melyet II. Ulászló király egy 1494-ben kiadott oklevelével erősített meg. Ez oklevélben azt olvassuk, hogy Balitza vajda és testvére Drágos mester, Máramarosban szent Mihály tiszteletére egy monostort alapítottak s azt egyenesen a patriarcha közvetlen felügyelete alá helyezték. A patriarcha ennek következtében Pachomiust a monostor igumenjévé teszi s egyúttal a kolostorhoz tartozó azon hívők exarchájává is, a kik Szilágyban, Erdődön, Ugocsában, Ungban, Beregben, Csicsón, Bálványoson és Bisztrán laknak. Ha Pachomius meghal, Balitzának és Drágos mesternek joguk van a barátokkal egyetértve új igumént választani, a kit szintén mint patriarchális igumént tartoznak tisztelni.¹⁾ Ebből az 1391-ben kelt patriarchai okleveléből megértjük azt is, hogy nálunk a gör. keleti hierarchiának jegezedési pontjai az egyes gör. keleti monostorokban kereshetők.

A hatalmasabb gör. keleti hitű vajdák és kenézek nem egyszer alapítottak kaluger monostorokat. Ezekben rendszerint az oláh vajdaságokból jött kalugerek laktak, kiknek igumenjéi, mint legtudósabb és legnagyobb tekintélyű egyéniséget, az összes környékbeli oláh pópák és kalugerek lelki dolgokban főnököknek tekintették, annyival is inkább, mert e monostoroknak többnyire Konstantinápolyban kieszközölt alapító leveleik voltak, melyekben a patriarcha az igumennek a zárda környékébe eső hasonló vallású hívek és papok felett jurisdictionális hatalmat ad. Ilyen igumen volt később Kristóf, a felső-diódi monostor főnöke is, kit Izabella királyné, mint a görög nyelvben igen jártas embert, a környékbeli oláhok püspökévé tesz, felhatalmazván őt a püspöki jövedelmek szedésére s megparancsolván a kalugereknek, hogy őt püspököknek ismerjék el.²⁾

¹⁾ Acta Patriarchatus Const. II. k. 156. l.

²⁾ Benkő: Milkovia, Tom. II. 359. l.

Ez a körülmény magyarázza meg azt is, hogy a XV. század közepétől kezdve majd itt, majd amott találkozunk egy-egy oláh vladika nevével. Ezeket a különböző helyeken említett vladikákat a román egyház-történetírók azután megteszik az állítólagos gyulafehérvári metropolita suffraganeus püspökeinek.

Saguna azt állítja, hogy az ismeretes legrégibb gyulafehérvári metropolita az a *Joanikie* (Jovanychik) lett volna, kiről Mátyás királynak azon 1479-iki oklevelében történik említés, a melyben az ő kérésére a máramarosi oláh papokat felmenti az adófizetés alól. Csakhogy ez a Jovanychik az oklevélben nándorfehérvári metropolitának van nevezve. Hogy a *Nandoralbensis*-t a román történetírók *Gyulafehérvár*-ral fordítják és nem *Nándorfehérvár*-ral, annak oka a következő: Nándorfehérvár annyi, mint Szerbia fővárosa: *Belgrád*. Igen, de a román nép Gyulafehérvárt is Belgrádnak nevezi, tehát Nandoralba is Belgrád lévén, fogjuk rá, hogy annyi mint: *Alba Julia*. Ez oklevél legújabb kiadója, Mihályi János¹⁾ azt mondja, hogy itt egyszerű íráshiba van, a mi kitetszik abból, hogy a XV. században Belgrádban nem volt érsek vagy metropolita s hogy a máramarosi román klérus nem volt a szerb hierarchia alá rendelve soha. Alig hihető azonban, hogy Mátyás király kancelláriája kiadott volna olyan oklevelet, a melyben ilyen világos és első tekintetre is szembeötlő tévedés foglaltatott. Belgrád és környéke akkor Magyarország birtokában volt, míg Szerbia többi része már török járom alatt nyögött. Egyházi tekintetben is különálló rész volt, s Mátyás oklevele a nándorfehérvári érsek alatt bizonyára azt a Belgrádban lakó főpapot értette, kinek jurisdictiója alá Szerbia magyar uralom alatt levő e részének gör. keleti hívei tartoztak. Belgrád tehát nem volt Máramarosra nézve külföld. Tényleg azonban külföldi főpap is gyakorolt a hazai románság fölött egyházi főhatalmat. Így 1469-ben — épen tíz évvel előbb — Pongrácz János erdélyi vajda azt írja a szebeni tanácsnak, hogy Makarius galicziai püspök az oláh papoktól bizonyos illetékeket kezdett szedni; ebben őt a tanács necsak ne akadályozza, hanem még segítse is. Ez oklevélileg igazolható tények azt bizonyítják, hogy a XV. század végén hazánkban nem volt az oláhoknak igazi főpapok, annál kevésbbé érsekök, s hogy egyházi tekintetben idegen főpapok alá tartoztak.

Egyetlen oklevélbeli bizonyítékot tudnak felhozni a román írók olyat, a melynek némi súlya lehetne a mellett, hogy a

¹⁾ Máramarosi Diplomák a XIV. és XV. századból. Máramaros-Sziget, 1900. 537. l.

XV. század folyamán tényleg volt Gyulafehérvárott egy gör. keleti metropolita. Ez azon oklevél, melyben II. Ulászló a konstantinápolyi patriarcha ismertetett oklevelét megerősíti azon hozzátétellel, hogy »Hilarius igumen tartozik engedelmeskedni mind a munkácsi püspöknek, mind az erdélyi érseknek.« (archiepiscopo vero de Transsylvania.) Ezt az okiratot azonban csak egy transsumptumban ismerjük, melyet az erdélyi káptalan 1721-ben pater Georgius Regai, Pataki gör. kath. püspök mellé rendelt theologus jezsuita kérésére adott ki. Hogy ebben a transsumptumban az »archiepiscopo vero de Transsylvania« szándékos vagy önkénytelen tévedés, azt a következő körülmények teszik világossá.

Báthory Zsigmond 1595 május 25-én szerződést kötött Mihály vajdával. Míg Havaselfölde politikailag e szerződés értelmében az erdélyi fejedelemség fenhatósága alá került, addig a gör. keleti egyházra vonatkozóan az eddigi állapot megmaradt, vagyis, mint a szerződés szövege mondja: »Az ő fensége birodalmában található oláh egyházak a tirgovesti érsek joghatósága és rendelkezése alatt állanak, de ezen birodalom egyházi jogainak és egyházi szabályrendeleteinek tiszteletben tartásával, és jogosítva lesznek szokásos és szabályszerű jövedelmeik behajtására is.«¹⁾ Ez oklevélből világosan kitűnik, hogy az erdélyi oláh egyház a havaselföldi metropolitának volt, mint legfőbb egyházi hatóságnak alárendelve. A *Pravila bisericésca* felsorolván Ungrovlachia (Havaselfölde) metropolitájának jogait és kötelességeit, azt mondja, hogy ennek a metropolitának tartozik jogai és kötelességei közé, felszentelni az erdélyi püspököket. Chrysanthus jeruzsálemi patriarcha *Syntagmation* című könyvében az áll, hogy az erdélyi vladika Ungrovlachia metropolitájához tartozik, mint exarchatusi joggal bíró metropolitához. József erdélyi vladikát 1680-ban Theodosius havaselföldi metropolita szentelte föl. Esküjében ünnepélyesen ígérte, hogy »mindenben követni fogom és meghajlom az én szent gazdám s az egész Ungrovlachia felett uralkodó Chiru Theodosius jó tanításai előtt . . . és fogadom azt is, hogy azokat a határozatokat, melyeket Ungrovlachiának széke hozott, változatlanul meg fogom őrizni eparchiámban.«²⁾

Ez adatokból, melyeknek számát még szaporítani lehetne, világosan kitűnik, hogy egyházi tekintetben az erdélyi gör. keleti püspökség még akkor is a havaselföldi érsekség alá tar-

¹⁾ *Hurmuzaki*: Documente, vol. III. 209. 1.

²⁾ *Istoria bisericésca de Pachar*. Alesandru Geanoglu Lesviodox, 312 és köv. ll.

tozott, mikor a XVI. és XVII. század folyamán mintegy közjogilag is meg volt szilárdulva. Egy ősi és önálló szervezettel bíró gör. keleti hierarchia mellett egyszerűen lehetetlen lett volna, hogy az erdélyi gör. keleti egyház annak az egyháznak legyen alárendelve, a mely csak 1360 után alakult meg.

A gör. keleti hierarchia Erdélyben a XV. század végével csak csiráiból kezdett kibontakozni. A XVI. században és egyenesen a reformáció hatása következtében alakult meg. 1556-ig sehol sincs említés téve oklevelekben vagy országgyűlési végzésekben egy, az összes oláhok felett álló oláh püspökről. Még 1557-ben is Izabella királyné a felső-diódi kolostor igumenjét csak a környékbeli oláhok püspökévé teszi. Az 1566-iki országgyűlés egyik végzéséből kitűnik, hogy a református hitre áttért oláhoknak egy György nevű püspökük volt. Az 1577-iki országgyűlés megengedi, hogy az oláhok superintendense meghalván, magok közül egy istenfélő tudós férfit superintendensnek választhassanak. Az 1579-iki tordai országgyűlés 3-ik articulusa kimondja, hogy az oláh papok magoknak tetszés szerint választhatnak püspököt, a kit azután a fejedelem is megerősít. (Cipariu¹⁾ *Zakonik* cím alatt egy töredéket közöl, melyben részben össze van állítva Apafy Mihály fejedelem és Budai József püspök idejéből az erdélyi gör. keleti román egyháznak kánonjoga. Ebben a *Zakonik*-ban az van mondva, hogy »az erdélyi vladika választása a király (király alatt az erdélyi fejedelem értendő) akaratóból és kegyelméből van. Ha szükség parancsolja, az összes esperesek s a többi papok közül is összegyűlnek és egyetértően vladikát választanak, kit a király is, ha arra méltónak talál, meg fog erősíteni a vladikaságban.« Ha a gör. keleti román egyház Erdélyben nem a reformáció idején keletkezett volna, a *Zakonik* összeállítója bizonyára nem az erdélyi fejedelmek kegyelméből és akaratóból származtatta volna a vladika-választás jogát, hanem az eredeti ősi jogból.

Ha az erdélyi fejedelmek nem Gyulafehérvárt, hanem esetleg Kolozsvárt vagy Marosvásárhelyt választják székhelyül, az oláh vladikák székhelye sem Gyulafehérvár lesz. Az erdélyi önálló állam kulturái és egyházi érdekei parancsolták, hogy az erdélyi kormányzat szervezze a gör. keleti egyházi hierarchiát is, hogy egy bizonyos központot teremtsen a románság egyházi életében, a melyhez biztosan fordulhat, valahányszor szüksége van rá. Magatól értetődő dolog, hogy a románság egyházi életének e hierarchikus központja sem lehetett más

¹⁾ Acte și fragmente, 257. 1.

helyen, mint abban a városban, melyben az erdélyi magyar állam összes kormányzata központosítva volt. Ez az oka annak, hogy az erdélyi gör. keleti püspökség székhelye Gyulafehérvár volt, nem pedig az, hogy Hierotheus itt alapított Gyula vezér idején püspökséget. Hogy a gyulafehérvári oláh püspökségnek utólag metropoliai jelleget kölcsönözhettek, oka a szláv *vladika* szó fordításában és magyarizálásában van. E szót az uniót sürgető jezsuiták szerették a görög metropolita szóval fordítani azért, hogy Athanasius vladikát rangemeléssel is kecsegtessék, vagyis mint Bethlen Miklós mondja önéletírásában: »Apor dicsekvése szerint archiepiscopusnak (teszik), noha ez bolondság, cum titulo Illustrissimi et Reverendissimi.«

A gyulafehérvári vladikaságból utólag valóságos exarchai joggal bíró metropolitaságot csinálni, a román történetírók részéről nem *bolondság* volt, hanem célzatos törekvés egy gör. keleti román nemzeti és autonóm egyházhoz való jog történelmi igazolására. Ez vezette Puscariut is a vallási unió előtti egyházi történet előadásában, s épen ezért nincs is műve e részének semmi tudományos becse, mert egyszerű ismétlése a Klein, Sinkai, Petru Maior-féle elavult állításoknak és hypotesiseknek.

Értékesebb Puscariu tanulmányának az a fejezete, a melyben a vallási unió után következő korszak történetét beszéli el.

Athanasius áttérése után az erdélyi gör. keleti románság főpásztor nélkül maradt, a mi tömérdek bajnak és zavarnak lett forrása. Az unió ellen támadt gör. keleti visszahatás Visarion és Sofronius kalugerek izgatásai következtében a XVIII. század közepén nagyon sok gondot adott Mária Terézia kormányának, mely 1761-ben Novákovics Dénes gör. keleti administratorrá való kinevezésével az erdélyi orthodox egyházat kénytelen volt hivatalosan is elismerni. II. József szakítva anyjának katholizáló törekvéseivel, egy lépéssel tovább megy és 1783 november 6-án Nikities Gedeon sistarováczi archimandritát az erdélyi gör. keleti románok püspökévé nevezi ki teljes administratív önállósággal, csupán dogmai tekintetben rendelve alá a karlóczai patriarchának. Ezzel az erdélyi gör. keleti román egyház életében új korszak kezdődik.

Puscariu elismeri, hogy az unió után következő hosszú időszak első felében, körülbelül 1780-ig, a szerb hierarchia gyámkodása erős védelmül szolgált a hazai gör. keleti románságnak a Bécsből folytonosan táplált katholizáló törekvésekkel szemben. Nagy, sőt döntő része van e védelemnek abban, hogy a gör. keleti románság megmaradhatott ősei hitében s nem

olvadt be a gör. kath. egyházba. 1790 után azonban megváltoznak a viszonyok. Ez évben a szerbek Temesvárott egy nemzeti congressust tartottak, melyben első sorban annak a kívánságnak adtak kifejezést, hogy az egykori temesi bánságot és a Bácskát Magyarországtól elszakítva, mint szerb tartományt adják át a szerbeknek. A szerb nemzeti törekvéseknek buzgó apostola támadt a szerb hierarchia körén belül a most megválasztott új patriarchában, Stratimirovicsban, ki 36 évig tartó kormányzása alatt mindent elkövetett, hogy azon a területen, melyet a Temesvárott tartott szerb congressus a szerbség számára ki akart szakítani Magyarországból, a gör. keleti román-ság elszerbesíttessék.

A szerb egyház e törekvése csakhamar ellenhatást támaszt a román-ságban. Ez ellenhatás tulajdonképen azon aradi román tanítóképző intézet tanári karából indult ki, melyet a kormány egy megelőző országgyűlési végzés alapján 1812-ben állított fel. E tanárok kezdeményezése és támogatása mellett ment a békés-gyulai születésű *Nicóra Mojzes* az Arad vidékén élő román papok és értelmiség felhatalmazásával Bécsbe, hogy ő felségétől Avakumovics püspök halála esetére az aradi gör. keleti püspöki székbe román nemzetiségű egyén kinevezését kérje. E küzdelem eredménye volt az a kir. rendelet, mely 1828-ban határozottan kimondotta, hogy aradi püspökké született román, verseczi és temesvári püspökökké pedig csak románul is jól tudó egyházi férfiak nevezhetők ki.

Erdélyben Moga püspökkel már két évtizeddel előbb jutott román születésű egyén a gör. keleti püspöki székbe. Puscariu úgy tünteti fel Moga püspök 35 éves kormányzását, mint teljes hanyatlást két szerb származású előde, Nikitics és Adamovics püspökök egyházi kormányzatával szemben. Szerinte Moga valóságos akarát nélkül való satellese volt Bob gör. kath. püspöknek és semmit sem tett annak katholizáló törekvései ellen, hanem engedte egyházát zülleni.

Puscariu e Mogára vonatkozó ítélete nem felel meg az igazságnak. Tények bizonyítják, hogy Moga püspök nagyon sokat tett az erdélyi görög keleti román-ság kulturális, sőt politikai helyzetének javítására. A gör. kath. püspök barátságát is azért kereste, hogy a két román klérus egyetértését előmozdítva, magának és papságának nagyobb tekintélyt és befolyást biztosítson. Ezért húnyt szemet az unióra való gyakori áttérések előtt is.¹⁾ Puscariunak tudnia kellene, hogy

¹⁾ *Johann Hintz*: Geschichte des Bisthums der griechisch-orient. Glaub. 51. l.

Moga legelső teendője egy papi tanfolyam szervezése volt; hogy nemcsak püspöki házat vásárolt Szebenben, hanem a papság számára egy 27,000 frtos alapot is gyűjtött. Több tehetséges ifjat bécsi és külföldi főiskolákon taníttatott, hogy papsága számára bennök tudós és használható férfiakat nyerjen. Híveit a polgári, különösen a szász hatóságokkal szemben mindenkor támogatta s e miatt az iratváltás a polgári hatóságok között a gör. kel. románok kérelmei és panaszai tárgyában egyre növekedett. Egynehány gör. kath. román ezidétt már magasabb állásba jutott s ezek épen Moga előzékeny magatartása folytán rokonszenveztek a nem-egyesültekkel s azok ügyét tőlök telhetően minden forumon támogatták. Moga ez irányú hatásának volt eredménye az a kérelem is, melyet 1837-ben a románoknak a Királyföldön való concivilitásuk tárgyában nyújtottak be az erdélyi országgyűléshez. Puscariunak, ha igazságos akart volna lenni, azt is tudnia kellene, hogy Moga püspökségre jutása után alig telt el 8—9 év, és a gör. kath. Maior Péter már is a következő sorokat írhatta: »Bármilyen kevés vagyonuk volt is az erdélyi nem-egyesülteknek, alig telt el két év, hogy a püspök letelepedett Szebenben, már is a nem egyesültek papi seminariumot állítottak fel, s a császári kegyelem megengedte, hogy évenként négy erdélyi nem-egyesült pappelölt theológiát tanulhasson Bécsben, hogy azután idehaza tanárok lehessenek. A mi pedig a falusi iskolákat illeti, a nem egyesültek már is felülmulták Erdélyben e tekintetben az egyesülteket.« Ha Moga püspök csakugyan olyan képtelen ember lett volna, mint Puscariu jellemzi, akkor Maior Péter bizonyára nem dicsérhette volna így meg kormányzatát. Moga püspököt azonban azért kellett igazságtalanul is kisebbiteni, hogy az utána következő Sagunát annál jobban lehessen még a történeti igazság rovására is dicsőíteni.

Puscariu tanulmányának harmadik és legterjedelmesebb fejezetét (89—178. ll.) a metropolia felállításának érdekében folytatott küzdelem mozzanatainak leírása foglalja el.

A gör. keleti román metropolia felállítását, vagyis mint a román írók szeretik az igazság rovására mondani: *visszaállítását*, először a hírhedt balázsfalvi népgyűlés mondotta ki 1848 május 15-én. E kívánság nagyon határozatlan volt, mert nem mondotta meg, hogy gör. keleti vagy gör. kath. metropoliát akar-e? Nem lehetetlen, hogy az ábrándosabbak csakugyan hittek az egyesülésben, de igazat adhatunk abban Puscariunak, hogy a gör. katolikusok minden valószínűséggel azt hitték, hogy a felállítandó metropolia nem lehetvén más mint gör. katolikus, eszköze lesz annak, hogy az egész románságot

az unióra vonja, s hogy Saguna belátva rögtön e határozat kivihetetlenségét, eltérő útra indult a gör. keleti metropolia felállítására érdekében. Hogy a gör. katolikusokat csakugyan a fentebb jelzett titkos gondolat vezette, kitűnik Sterca Solutiu vikáriusnak, később balázsfalvi érseknek abból a leveléből, melyben kevéssel a szabadságharc leverése után felszólította Sagunát, hogy lépjen át a katolikus egyház kebelébe és legyen az összes románok metropolitája.

Saguna a maga külön útján tovább haladt és az Olmüczben 1849 február 25-én benyújtott kérelemben már azt kívánta a román nemzet nevében, hogy az osztrák állam összes románjai választhassanak magoknak egy ő felségétől megerősítendő nemzeti egyházfőt, kinek a többi nemzeti püspökök alá legyenek rendelve. E percztől kezdve előtte az itt megjelölt czél lebegett. Ez értelemben írt 1849 márczius 28-án Rajacsics szerb patriarchának is. Ez eszmének bővebb kifejtése végett írta meg 1849 közepén *Pro memoria* című művét a gör. keleti román nemzeti egyház autonomiájának történelmi jogáról, s később 1850-ben német nyelven ennek pótlását az új osztrák kormány összes tagjaihoz szóló beadvány alakjában. Ez eszme érdekében szólaltak fel az ő izgatásai következtében 1850-ben a Szebenben és Aradon tartott püspöki zsinatok. Ezért küzdött szilárdul ugyan, de sikertelenül az 1850/51-ben Bécsben tartott orthodox püspöki értekezleten és 1852-ben a karlóczai zsinaton.

Nem ért czélt; míg viszont a gör. kath. érsekség felállítását már 1850 november 18-án kimondotta a Bécsben tartott főpapi és miniszteri értekezlet, és ellenlábását, Sterca Solutiu balázsfalvi gör. kath. püspököt, 1855 október 28-án ünnepélyesen be is iktatták a gyulafehérvár-fogarasi gör. kath. érseki székebe. Sterca Solutiu székfoglaló érseki körlevelében, mint a hazai összes románság főpapja rendelte el, hogy a templomokban imádkozzanak azért, hogy a Szent Lélek világosítsa meg az egész román nemzetet, hogy egyházzilag egyetlen főpap alatt egyesülhessen. Mikor Saguna egyházmegyei nyomdát állított fel Szebenben, azt mindenképen megakadályozni igyekezett, hivatkozván arra az állítólagos jogára, melynél fogva a gör. kath. püspöki, illetőleg érseki nyomdán kívül senki sem nyomthat román egyházi könyveket. A vegyes házasságok ügyében pedig valóságos harc tört ki a két papi fejedelem között. Puscariu ezt a viszálykodást csak jelzi, de bővebben nem világosítja meg.

A metropolia felállításának kérdése azonban 1860-ban egy jelentékeny lépést tett előre. Junius 20-án Rajacsics érsek Sagunával, több szerb és román kitűnőség jelenlétében, Bécsben

bizalmas értekezletet tartott az orthodox egyház érdekében teendő lépések tárgyában. Nem tudtak megegyezni s így mindkettőn külön kérelmet adtak be ő felségéhez. A Saguna vezérlete alatt álló románok, híven az 1849-iki állásponthez, azt kérték, hogy ő felsége állítsa fel a görög keleti metropoliát, és pedig az erdélyi, aradi, temesvári és verseczi gör. keleti püspökségek területéből, valamint a bukovinai egyházmegyéből. A felség feleletül e kérelemre 1860 szeptember 27-ről nemcsak egy püspöki zsinat tartását rendelte el, hogy tanácskozzék a kérvényekben foglalt tárgyokról, hanem azt is kijelentette, hogy a románok önálló metropolitásra irányuló óhajátását tekintetbe vehetőnek tartja.

Saguna örömét azonban megzavarta Hacman bukovinai püspök magatartása, a ki sehogy sem akart belenyugodni abba, hogy egyházmegyéje beolvasszassék a Sagunától tervezett metropoliába, noha ő is akart szabadulni a karlóczi patriarcha fenhatósága alól. Ugy gondolkozott, hogy a gazdag bukovinai egyháznak kell majd viselnie a magyarországi gör. keleti román egyházak szegénysége miatt a felállítandó metropolitasság költségeit. Az ő terve az volt, hogy az erdélyi egyházmegye ép úgy metropoliai rangra emeltessék, mint a bukovinai, de mindkettő dogmai és legfőbb egyházkormányzati tekintetben alá legyen rendelve a karlóczi patriarchaságnak. Ez álláspont Sagunának, ki Bukovinát is bele akarta olvasztani a Szébenben székelő metropoliába, nem tetszett, s azt czélszerűnek is vélte *Anthorismos* című művében helyteleníteni.

1862 márczius 15-én Saguna indítványára és vezérlete alatt a gör. keleti románoknak egy monstre küldöttsége jelent meg Bécsben, kérve ő felségétől a gör. keleti román metropolia felállítását. E lépésnek eredménye egy 1863 június 25-ről keltezett császári leirat volt, mely kijelentette, hogy ő felsége hajlandó a románok kérését teljesíteni. A kultuszminiszter kísérelésében felszólította Sagunát, hogy illetékes férfiakkal tanácskozva, adjon határozott véleményt, hogy e felállítandó metropolia csak Erdélyre terjedjen-e ki, vagy egyúttal Magyarországra is? Ez utóbbi esetben jelöljék meg a módokat, hogy miként lehetne a románokat és szerbeket egyháziilag egymástól elválasztani? E leiratból kitűnik, hogy Sagunának Bukovinára vonatkozó tervét Bécsben ekkor teljesen elejtették.

Saguna 1864 márczius 22-re egyházmegyei zsinatot hívott össze, mely alattvalói hódolattal vette tudomásul ő felsége kinyilvánított kegyelmes akaratát, de ismételten kérte ő felségétől, hogy a felállítandó metropolia jogköre kiterjedjen a monarchiában lakó összes román nemzetiségű gör. keleti hívőkre.

E zsinat Saguna tervezete alapján egyúttal ki is dolgozta a felállítandó metropolia számára azt a 174 paragraphusból álló szabályzatot, mely csekély módosítással a ma érvényben levő »szervezeti szabályzat«-tá alakult át.

1862 elején a magyarországi gör. keleti románok temesvári értekezlete kimondotta, hogy nem választanak képviselőket a patriarcha-választó szerb congressusra. A képviselők helyett azonban Ivackovics aradi püspök vezetése alatt egy küldött-ség jelent meg az 1864 augusztus elsejére összehívott szerb congressuson, mely Sagunával együtt azt kérte a congressustól, nyugodjék bele abba, hogy az aradi püspökség, valamint a verseczi és temesvári püspökség joghatósága alá tartozó gör. keleti románok kiválhassanak a szerb patriarcha joghatósága alól és beolvadhassanak a felállítandó gör. keleti román metropoliába. Báró Filippovics kir. biztos szeptember 15-én ő felségének egy leiratát hozta a congressus tudomására, mely először kikötötte, hogy a felállítandó román metropoliára vonatkozó tárgyalásokban nem lehet szó arról, hogy Bukovina is bevonassék a felállítandó új metropolia jogkörébe; másodszor pedig megjelölte azokat a pontokat, melyeket a két egyház szétválasztására vonatkozóan a congressus feladata lesz tisztába hozni. A congressus belenyugodott a románok kiválásába és egy vegyes bizottságot nevezett ki a vagyon felosztás módozatainak megállapítására.

Igy minden nehézség el lévén hártva, ő felsége 1864 december 24-én Sagunát az erdélyi és magyarországi gör. keleti románok metropolitájává nevezte ki. Az új metropolia suffraganeus püspökségei az aradi, továbbá a temesvári és verseczi gör. keleti szerb püspökségek román nemzetiségű esperesi kerületeiből szervezett karánsebesi püspökségek lettek. A következő évek részint a karánsebesi püspökség szervezésével, részint a szerbektől való elkülönülés és osztozkodás munkálataival teltek el. A románok a közösnek jelzett alapokból 500,000 forintot és négy monostort követeltek. A szerbek csak 200,000 forintot akartak adni s egyetlen monostort sem. Nem tudván megállapodni, a döntést a kormányra bízták. Később az 1868: IX. törvénycikk 8. §-a az esetre, ha akár az egész egyház, akár pedig az egyes egyház-községek nem tudnának békésen megosztani, a feleket a később delegálandó rendes törvényszék elé utasította. Ő felsége 1874 július 24-én kelt legfelső elhatározásával a két egyház közötti osztozkodásból származó peres ügyekben első forumúl a budapesti kir. törvényszéket jelölte ki.

Az alkotmány helyreállítása után, hogy törvényes alapja legyen az újonnan felállított gör. keleti román metropoliának,

báró *Eötvös József* vallás- és közoktatásügyi miniszter 1868 április 24-én törvényjavaslatot nyújtott be a gör. keleti egyházak viszonyainak szabályozásáról. Ebből lett azután az 1868 évi IX. törvénycikk, mely nemcsak az újonnan felállított gör. keleti román metropolitáságot törvényesítette, hanem egyúttal biztosította mind a gör. keleti román, mind a szerb egyházak teljes autonómiáját és *nemzeti* jellegét is.

E törvény szentesítése után 1868 szeptember 16-án összehívták az első gör. keleti román egyházi congressus, melynek első és legfőbb teendője volt az 1864 márczius 24-én szibeni egyházmegyei zsinat terve alapján kidolgozni a gör. keleti román egyház autonom-alkotmányos szervezetét biztosító s maig is érvényben levő »szervezeti szabályzat«-ot. E szabályzatot a congressus csak román nyelven terjesztette fel a kormányhoz. Magyarra magában a vallás- és k. o. ügyi miniszteriumban *Joanovics György* államtitkár és *Puscariu János* lovag miniszteri osztálytanácsos fordították. A legfőbb felügyeletet szabatosan körülíró s más apróbb módosításokkal ő felségétől jóváhagyva, 1869 május 28-án jelent meg a hivatalos Budapesti Közlönyben. E módosítások miatt az 1870-iki egyházi congressus többsége a magyar kormányt a leghevesebben megtámadta, bár Saguna és a kisebbség a mellett harczolt, hogy e módosításokat egyszerűen vegyék tudomásul. Feliratban kérték ő felségét, hogy a módosított »szervezeti szabályzat«-ot vonja vissza és erősítse meg változatlanul az eredeti szöveget. E felíratra azonban nem érkezett soha válasz.

A metropolia felállításának itt röviden összefoglalt eseményeit beszéli el *Puscariu*, tanulmánya harmadik és legterjedelmesebb részében. Elbeszélése folyamán mindenütt Saguna áll előtérben, a miben *Puscariu*nak igaza is van, mert hiszen az ő kitartó küzdelmei nélkül aligha lett volna a metropolia felállításából valami. Hibázik azonban *Puscariu*, mikor alig mutat rá arra a valóban túlságos liberális szellemre, melylyel a magyar közvélemény és a magyar államférfiak a gör. keleti románság egyházi törekvéseivel szemben kezdet óta viseltettek s a mely nélkül ez az autonomia soha létre nem jöhetett volna. Hibázik akkor is, mikor egy kritikai megjegyzéssel szem illeti a gör. keleti román egyháznak azt az alkotmányos szervezetét, melynek kigondolója Saguna volt, noha *Puscariu*nak, mint buzgó orthodox egyházi férfiúnak és theologusnak tudnia kellene, hogy Saguna alkotása nemzetiségi szempontból kedvező lehet a románságra, de a vallásos élet és az egyházi érdekekből nagyon sok veszedelemnek lehet és bizonyára lesz is oka,

mert célzatosan meghamisította a gör. keleti egyház kánoni és kormányzati szellemét.

Maga beszéli el Puscariu (86. l. 1. jegyzet), hogy Hacman bukovinai püspök 1861-ben e szavakat intézte a nála tisztelgő Alduleanuhoz és Puscariu Jánoshoz: — Mit akar az önök Sugunája? Világiakat is befogadni a zsinatba? Hiszen ez kálvinista intézmény! — Vancea János érsek, nagyváradi kánonok korában »*Dialogu despre constituțiunea bisericii si despre sinode*« című művében már 1861-ben a *Pravila*-val kezében kimutatta, hogy az a szervezet, melyet Saguna a gör. keleti egyházé gyanánt akar elfogadtatni, semmi egyéb, mint a gör. keleti egyház egész kánonjogi felfogásával ellentétben álló erdélyi kálvinista egyházi alkotmány lemásolása egy történelmi és egyházjogi tévedés alapján.

Mikor a XVII. század végén a tárgyalások Rómával az unió érdekében megindultak, a gör. keleti román egyház Erdélyben, hittételeinek egy részében, szervezetében pedig teljesen el volt kalvinizálva. Alkotmányának alapját az úgynevezett *kis- és nagy-zsinatok* (sobor mare si sobor mic) képezték. Már pedig a nagy-zsinat (sobor mare) semmi egyéb, mint az erdélyi kálvinisták *synodus generalis*-a. Az antiochiai zsinat 20. kánonja, mely be van foglalva a *Pravilába* is, ezt mondja: »Nem szabad a püspöknek zsinatot tartani a nélkül, a kinek gondjaira van bízva a metropolia.«¹⁾ *Zonara*, a keleti egyház kánonjainak leghíresebb magyarozója ezt mondja: »A kánonok nem engedik meg, hogy a püspök egyedül, nem lévén jelen a metropolita, zsinatot tarthasson.«²⁾ Az erdélyi *sobor mare* csak a vladikából és a klérus tagjaiból állott, sőt vladika-választás vagy letétel esetén még vladika sem volt jelen. Ilyen fajtájú zsinatot pedig a *Pravila* ép úgy nem ismer, mint világi tagokkal vegyesen tanácskozót. Ez ok miatt a bukaresti metropolita, a ki alá az erdélyi egyház tartozott, sohasem ismerte el törvényesnek ezeket a zsinatokat. Volt a synoduson kívül még egy másik intézmény is, mely szintén a kálvinista hatás eredménye volt, miután nyoma a gör. kel. egyházjogban ennek sincs, s ez az, hogy a vladikanak, mintegy tanácsát képezte az a 12 esperes, kiket a synodus e célra megválasztott.

Klein, Sinkai, Maior Péter, mint katolikus seminariumokban nevelkedett egyházi férfiak, nem ismervén kellően az orthodox egyház kánonjogát és igazi egyházkormányzati szer-

¹⁾ Card. *Piatra*: *Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta*, I. köt. 463. l.

²⁾ *Zishmann*: *Die Synoden und die Episcopalämter in der morgenländischen Kirche*. Wien, 1897. 216. l.

vezetét, azokat az egyházi intézményeket, melyeket az erdélyi gör. keleti egyházban az unió előtt a kálvinizmus honosított meg, egyenesen az orthodox egyház eredeti és sajátos intézményeinek tartották. Philologiai és történelmi dogmáikban el lévén fogulva, az egyház-szervezeti kérdésekben sem láthattak tisztán. Nem vették észre, hogy az autonomikus és demokratikus irány, melyet az egyházkormányzatban állandóan követeltek, egyenesen a presbyterianus szerkezetű erdélyi kálvinista egyház százados és nem épen platonikus hatásának volt eredménye.

Saguna e kálvinista szellemű autonom szervezetet azért fogadtatta el egyházával, mert kedvezett azon román nemzeti törekvéseknek, melyeknek ő nemcsak szolgálatában állott, hanem politikai okokból 1848—68-ig vezére is volt. Nemzetiségi czélokért ellentétbe helyezkedett az orthodox egyháznak egész szellemével, melyet a Megváltó ez egyházi felfogás szerint is mint egy *μία αἰτία καθολική και ἀποστολική ἐκκλησία*-t alapított, a melyet épen e felfogás értelmében a partikuláris egyházak szervezetében sohasem a nemzetiségi elvek, hanem a földrajzi és politikai szempontok vezettek. Saguna e nemzetiségi elv tudományos igazolását is megkísérlette;¹⁾ de épen e kísérletéből tűnt ki, hogy szándékosan vagy szándéktalanul, de egyaránt tévedett, mikor ez elvet egyháza kormányzati szervezetének alapjául vette. Hivatkozott a 34-ik apostoli kánonra, de mint Radics Emilián kimutatta,²⁾ Beveridge hibás fordításától megtevéstve. Beveridge st. asaphi anglikán püspök, a keleti egyház kánonjainak gyűjteményét latin fordításban kiadva,³⁾ azért, hogy az anglikán egyház nemzeti jellegét ezzel is igazolja, a 34. kánon e kifejezését: τῶς ἐπισκόπους ἐκάστου ἔθνους — »*episcopus uniuscujusque gentis*«-szel fordította, és Saguna csak ezt a fordítást vette tekintetbe; holott ha nem tévesztette volna szem elől, hogy az antiochiai zsinat 9. kánonja szószerint ismételve a 34. apostoli kánont, az idézett kifejezést így adja vissza: ἐπισκοπὸι καθ' ἐκάστην ἐπαρχίαν, világosan láthatta volna, hogy a kánon e kifejezésének helyes fordítása csakis »*episcopus uniuscujusque provinciae*« lehet.

Hogy a zsinat tagjai közé a világi elemet nemcsak felveszi, de sokkal nagyobb számban mint az egyházit: még annyi sikerrel sem tudja Saguna igazolni, mint a mennyyivel megki-

¹⁾ Compendium des canonischen Rechts der einen, heiligen, allgemeinen und apostolischen Kirche. Wien, 222. l.

²⁾ Die orthodox-orientalischen Partikularkirchen in den Ländern der ungarischen Krone. Budapest, 1886. 97 és köv. ll.

³⁾ Synodicon sive pandectae canonum, I. 437. l.

sérlette a nemzeti elv uralkodóvá tételét az egyházban. A gör. keleti egyház összes idevágó kánonjai egyhangúan azt tanítják, hogy a gör. keleti egyházban a vezető az episcopatus, a vezetett pedig a világi elem. Egyetlen gör. keleti egyház sincs a föld kerekiségén, a melynek synodusaiban a világi egyéneknek valami szavok lenne. A laodikaei zsinat 13. kánonja határozottan mondja: »qui a saecularibus eligitur, non est eligendus«, de azért a Sagunától szerzett egyházi alkotmány szerint a magyarországi gör. keleti román egyházban érseket és püspököt tulajdonképen a többségben levő világi elem választ.

Puscariu csak dicsóíti Sagunát, de nem bírálja. Lehet, hogy könyvének alkalmi és hivatalos jellege ezt nem is engedte meg. E bírálattal azonban az, a ki nem alkalmi és hivatalos jellegű, hanem igazán pragmatikus és kritikai történetét fogja megírni a gör. keleti román metropoliának, nem maradhat adós. Tartozni fog azzal nemcsak az igazságnak, hanem magának az egyháznak is, melynek jól felfogott érdeke követeli meg a Saguna-féle intézményeknek és egyházkormányzati szervezetnek azt a revisióját, mely megfelel az orthodox egyház igazi szellemének és kánonjogának.

JANCSÓ BENEDEK.